

Mărci verbale și nonverbale ale dezacordului în româna vorbită actuală

de

LUMINIȚA HOARȚĂ CĂRĂUȘU

The article discusses several problems of the discourse Markers, namely the denial Markers in spoken Romanian. Discourse analysis is a vast and ambiguous field. The vastness and ambiguity of discourse analysis is suggested by the textbooks on different approaches to language, such as pragmatics, which define the field as the study of the general conditions of the communicative use of language.

Denial Markers are a type of pragmatic class. Denial Markers have certain privileges of occurrence, which must be specified.

1. Introducere

Negația este „un procedeu lingvistic (gramatical) acționînd deopotrivă în plan semantic referențial și în plan enunțiativ (GALR 2005:707). La nivel semantic-lexical, negația se manifestă printr-un „ansamblu de procedee derivative care formează în mod sistematic cuvinte cu sens negativ (prefixele negative)”, cuvintele cu sens negativ neavînd caracteristicile predicative ale negației gramaticale, acestea reprezentînd „doar un rezultat lexicalizat al acesteia” (GALR 2005:707).

Termenul *negație* se aplică, în sens larg, și unor acte de contestare, respingere la nivel pragmatic, în interacțiunea verbală. Vom folosi, în lucrarea de față, pentru acest tip de acte de limbaj, termenul *dezacord*.

2. Mărci verbale ale dezacordului

În termenul generic *dezacord* pot fi înscrise „multiplele forme în care se concretizează divergențele ocurente în comunicarea orală”, realitatea lingvistică pe care o acoperă acest termen suportînd „diferențieri graduale” și incluzînd „diferite forme de expresie și strategii comunicative și interpretative: corectare, autocorectare, contestare, contrazicere, contracarare, dezacord parțial, total, direct, indirect, conflict etc.” (Popescu 2003:229).

Dezacodul a fost considerat (Stati 1990: 79, 127) un tip de *rol argumentativ*, alături de alte roluri argumentative ca: a) *asentiment, confirmare, adeziune*; b) *justificare, probă*; c) *concesie*; d) *rectificare*; e) *obiecție*; f) *critică, acuzație, reproș*; g) *teză, concluzie*¹. Astfel, rolul argumentativ al unui enunț a fost interpretat ca fiind „o dimensiune facultativă adăugată la funcția pragmatică, relevîndu-se, de obicei, la nivel transfrastic” (Stati 1990: 67). Rolul argumentativ este o proprietate relațională, în măsura în care el se stabilește în raport cu un alt conținut frastic. Sorin Stati admite că un enunț poate avea

¹ Referitor la caracteristicile celorlalte roluri argumentative, vezi Cărăușu 2006 b : 305-312.

secțiuni, fiecare secțiune avînd rolul său argumentativ. Astfel, schimbul conversațional „Petre va veni mîine. / Nu. Nu fi aici decît săptămîna viitoare. Mîine va fi la Londra” (Stati 1990: 67) este o secvență de trei roluri, și anume *contestare + rectificare + obiecție*.

Dezacordul, ca rol argumentativ, se exprimă, mai întîi, prin reluarea, în formă negativă, a frazei contestate, sau prin conectori argumentativi de tipul: *din contră, nu* sau printr-o expresie echivalentă. Locutorul își exprimă dezacordul, refuzul, vizavi de intervenția locutorului utilizînd formule explicite de tipul: „Nu sînt de acord”, „Este fals” și fraze performative de tipul „Contest afirmațiile tale”:

„A: nu știi de: organizatori acuma. asta în mai a fost cu:# nu știu ce centru american cu altceva și d-aia au avut bani. și dacă și-ăștia de la politehnică au↓ decontează. CE scria acolo. parcă scria niște chestii de bani

B: *nu*. nu scria.

A: nu scria.# întrebați cînd ajungeți acolo. am înțeles că merge și răzvan↓ și doamna:# c***” (Ruxăndoiu 2002: 38);

„C: nu contează altceva ↑ =

D: = nu vindecați. =

C: = decît + mă iertați ↓ ++ să vă dau exemplu + î: ↓ + din mine. păi dacă arta atît de +

veridică la un moment dat ↑ și de un livresc atît de ++ [xxx] sînt duse atît de în extrem ↑ încît lumea nu [xxx] =

A: = <F NU. NU.> televiziunii i se reproșează ↑ + de exemplu ↑ + că ++ vrînd nevînd ↑ ++ [xxx] să le copieze. la o crimă ↑ + la un omor ↑ ++ la știrile de la ora cinci ↑ + la nu mai știu ce ↑ + =

B: = dar nu există așa ceva ca ++ [xxx] =” (Cărăușu 2005: 213).

Mărcile verbale ale dezacordului reprezintă un tip de *mărci ale schimbării rolului conversațional*². Astfel, mărcile verbale ale dezacordului se înscriu în categoria *mărcilor ascultătorului*, mărci care servesc la *preluarea cuvîntului*, numite și *semnale de turn-taking (de schimbare a rolului conversațional)*. Prin intermediul acestui tip de semnale „ascultătorul comentează enunțul partenerului, asumîndu-și, în același timp, rolul vorbitorului” (Mara 1986: 183).

Ascultătorul poate încerca să preia cuvîntul întrerupîndu-l pe vorbitor, cele două intervenții, cea a vorbitorului și cea a ascultătorului, suprapunîndu-se:

„D: <S titlul lucrării mele de doctorat> ↑ =

A: = *spuneți mai tare*.

B: *puțin mai tare dacă* ↑

A: *așa*.

² Vezi, în acest sens, Cărăușu, 2006 a :139-148.

D: titlul lucrării mele de doctorat ↑ [xxx] spus și nespus în în interacțiunea comunicațională. deci în + interacțiunea în + comunicarea interpersonală.” (Cărăușu 2005: 168-169).

Ascultătorul poate face o remarcă pozitivă în timp ce partenerul vorbește, de tipul „sînt complet de acord”, dar poate dori și să-și exprime un punct de vedere care să destabilizeze vorbitorul, utilizînd mărci verbale ale dezacordului de tipul „prostii!”, „da de unde” sau „nu sînt de acord” (Collett 2005: 91) :

„**B:** ș-o lipsit mult?

C: *da di undi* ↑ cî imediat + o venit sî vadî ci facem. + dănuț ↑ + + era sî-i spargî unei fe CApul unei fe:ti: ↓ + o căzut aia ca la: alandala ↑ jum-jum ↑ și doamna l-o prins.” (Cărăușu, *Corpus*, p. 51).

În literatura de specialitate, s-a recurs și la o taxonomie a dezacordului în comunicarea orală. Astfel, Mihaela Popescu (Popescu 2003: 228) este de părere că „pe axa actanțială, dezacordul își desfășoară potențialul în trei direcții: *dezacordul locutorului cu sine*, *dezacordul cu interlocutorul și dezacordul cu un terț* nonprezent sau nonactiv din punctul de vedere al interacțiunii verbale”. Forme ale dezacordului locutorului cu sine sînt: *neatenția*, *ezitarea*, *autoîntreruperea controlată*, *amplificarea sau diminuarea*, *dezacordul metalingvistic*³.

Dezacordul cu interlocutorul poate fi, în opinia aceleiași lingviste, *dezacord total* sau *parțial*, „în funcție de modul în care se face respingerea actului de vorbire performat de interlocutor” și *dezacord nonstrategic*, „realizării nonstrategice corespunzîndu-i dezacordul direct, explicit”, sau *strategic*, celei de a doua căi, strategice, „corespunzîndu-i dezacordul implicit”.

Dezacordul strategic poate fi clasificat, la rîndul său, în: *dezacord indirect, prin interogație*, *dezacord indirect (prin interogație)*, *metalingvistic + ironie*, *dezacordul citat*, *dezacordul simulat*, *dezacordul implicit*, *dezacordul atenuat + argumentare*, *dezacordul atenuat + contracarare*, *dezacordul în crescendo (cu potențial agresiv limitat)* și *dezacordul cu o presupuziție a interlocutorului*⁴.

Dezacordul cu un terț vizează „exprimarea, de către locutor, a dezacordului cu privire la situația de comunicare, la o stare de fapt despre care se discută, la opiniile unui terț care nu se poate erija în instanță comunicativă, în actant (adică în participant direct sau citat”, această formă de dezacord neimplicînd „reacții din partea țintei sale”, în schimb, ea puțînd „atrage – în funcție de situație – fie acordul, fie dezacordul receptorului în legătură cu aserțiunile sale”(Popescu 2003: 236).

În literatura de specialitate, se consideră că „mijloacele de respingere a unei propoziții sau presupuziții, specifice dialogului, depind de replica anterioară, care are rolul de stimul și care conține antecedentul anaforelor negative”(GALR 2005: 726). Din această perspectivă, situațiile caracteristice sînt:

³ Vezi Popescu 2003: 229 ș. u.

⁴ Vezi Popescu 2003: 231-235.

- a) răspunsul negativ la o întrebare totală : *A înghețat apa? – Nu.*
b) respingerea unei afirmații precedente: *Apa a înghețat. – Nu. / Ba nu.*
c) respingerea unor acte injonctive, predictive, promissive etc.: *Vino mâine. –Nu. / Ba nu*⁵.

3. Mărci nonverbale ale dezacordului

Dezacordul, această stare de spirit, poate fi semnalată și prin semnale nonverbale. Astfel, interlocutorul poate fi „complet închis”, „retrăgându-se pe scaun cât mai aproape de spătar și închizându-și corpul din punct de vedere fizic”, el închizându-și, în același timp, și „receptorii senzoriali” (Turchet 2005:260). Poziția interlocutorului este, din această perspectivă, cea „a unui boxer care și-a adus tot corpul înapoi înainte de a lupta și a riposta”, iar, din punctul de vedere al comunicării, „este indicat să îi dai cuvântul pentru a încerca să identifice exact problema și, odată ce se va descărca, el va putea reveni la sentimente mai bune” (Turchet 2005: 260). Întrebarea „Ce părere ai?” este întotdeauna o întrebare foarte bună în astfel de situații, deoarece, „până acum închis, interlocutorul este pus în situația să emită, pentru că îi cerem să ne expună motivele dezacordului său, și o face fără agresivitate, întrucât dezacordul său a fost depistat vizual foarte devreme” (Turchet 2005:260).

De obicei, se consideră că modul normal de a spune „nu” cu ajutorul capului este „prin întoarcerea acestuia într-o parte și-n alta” (Collett 2006: 292), acesta fiind cel mai popular cod regăsit în Europa. Presupunerea este, însă, incorectă. Un alt mod de a exprima dezacordul este acela în care capul este „aruncat spre spate pentru a spune „nu”, întâlnit în Grecia, în Turcia și în sudul Italiei” (Collett 2006: 292). Aruncarea capului „se rezumă la o singură mișcare”, mărirea vitezei sau amplitudinii mișcării făcând ca gestul „să pară mai spectaculos”, gestul fiind însoțit de „folosirea mimicii feței sau a unor semnale vocal-convenționale” (Collett 2006: 293). În Grecia, de exemplu, localnicii își aruncă capul pe spate „fără a utiliza și anumite grimase”, dar își dau capul pe spate, însoțind mișcarea „cu ridicarea sprâncenelor, închizând ochii și ținând din buze”, gestul căpătând „o semnificație categoric negativă” (Collett 2006: 293).

Al treilea tip de gesturi ale capului pentru a nega un lucru este cel în care, pentru a spune „nu”, „capul este împins brusc spre spate”, acest cod fiind „specific Bulgariei”. La bulgari, uneori gesturile folosite pentru acord și dezacord sînt ambigue: „deși folosesc mișcarea de rotire pentru a spune „da”, uneori folosesc mișcarea de scuturare a capului pentru a trimite același mesaj”, acest lucru întîmplîndu-se, din fericire numai atunci cînd „își acompaniază vorbele de gesturi” (Collett 2006: 296-297). Atunci cînd înalță din sprîncene pentru a semnală negația, grecii „își însoțesc, adesea, mișcarea cu deschiderea largă a ochilor; pentru noi, o asemenea mimică pare o formă ușor uimită de aprobare, dar pentru majoritatea populației grecești înseamnă categoric „nu” (Collett 2006: 298).

⁵ Vezi GALR 2005: 726.

Despre „clătinatul capului, utilizat în general cu sensul de ‘nu’”, vorbește și Allan Pease (1993: 121), gestul în discuție putând fi considerat fie „un gest înăscut”, fie „primul gest însușit de ființa umană”. Astfel, „atunci când noul născut s-a săturat de lapte, el își clatină capul într-o parte și alta, pentru a îndepărta sîniile mamei” (Pease 1993: 122).

În ceea ce privește semnalele ochilor, „privirea laterală” este folosită pentru exprimarea ostilității, fiind însoțită de „încruntarea sprîncenelor, de ridicarea frunții sau de lăsarea în jos a buzelor”. De asemenea, „gestul blocării ochilor”, însoțit de „înclinarea capului pe spate, pentru a ne putea arunca o privire lungă, sau, cum s-ar zice, pentru a ne măsura din cap pînă în picioare” exprimă dezacordul celui care îl folosește, o reacție negativă, care necesită „un nou procedeu pentru restabilirea unei comunicări eficiente” (Pease 1993: 140-142).

Printre gesturile mîinii și ale brațului ce exprimă dezacordul, putem aminti „înceleștarea mîinilor”, gestul avînd trei poziții principale: „mîinile încleștate înaintea feței, mîinile încleștate și așezate pe masă sau în poziție de mijloc și mîinile încleștate și lăsate în poală în poziție de ședere sau lăsate în jos cînd stăm în picioare” (Pease 1993: 67-68). De asemenea, „brațele încrucișate cu degetele mari ridicate” constituie o altă poziție de gesturi larg răspîndite care exprimă dezacordul, acest gest fiind un semnal dublu, alcătuit dintr-o atitudine negativă (brațele încrucișate), ce exprimă dezacordul și dintr-o atitudine de superioritate (etalată prin degetele mari)⁶.

Între alte gesturi ale mîinii și brațelor care exprimă dezacordul, putem aminti gestul încrucișării brațelor, însoțit de cel ale mîngîierii bărbiei și al încrucișării picioarelor, interlocutorul înțelegînd că răspunsul celui care face acest gest este, fără a-l exprima în cuvinte, „nu”. De altfel, gestul obișnuit al încrucișării brațelor este „un gest universal care exprimă, aproape pretutindeni, o atitudine defensivă sau negativă”, încrucișarea brațelor arătînd clar că „majoritatea oamenilor utilizează gestul brațelor încrucișate atunci cînd nu sînt de acord cu cele auzite” (Pease 1993: 97). Și gestul complet de încrucișare a brațelor însoțit de palmele strînse pumn „indică o atitudine ostilă și defensivă, acest grup de gesturi combinîndu-se adesea cu dinții strînși și fața aprinsă, „caz în care atacul verbal sau fizic poate fi iminent” (Pease 1993: 99).

În privința gesturilor picioarelor ce exprimă dezacordul, poate fi amintit gestul încrucișării picioarelor, care „aproape întotdeauna este un gest secundar, care apare împreună cu alte gesturi negative și din această cauză nu poate fi interpretat izolat sau rupt de context”. Mai mult, „cînd gestul încrucișării picioarelor apare împreună cu încrucișarea brațelor, persoana respectivă s-a retras din conversație” (Pease 1993: 108).

⁶ Vezi Pease 1993: 75-76.

Concluzii

În lucrarea de față, înscrinem în termenul generic *dezacord* variatele forme în care se concretizează divergențele care apar în interacțiunea verbală curentă.

Lucrarea prezintă dezacordul ca fiind un tip de *rol argumentativ*, rol ce se exprimă fie prin reluarea, în formă negativă, a frazei contestate, fie prin *conectori argumentativi* de tipul: *nu, din contră, da de unde*, fie printr-o expresie echivalentă.

Mărcile verbale ale dezacordului pot fi înscrise între *mărcile schimbării rolului conversațional*. Lucrarea ia în discuție și câteva *semnale nonverbale* ale dezacordului.

Bibliografie

A. Izvoare

Hoarță Cărăușu, Luminița (coordonator), *Corpus de limbă română vorbită actuală*, Editura Cerami, Iași, 2005 [= Cărăușu, *Corpus*].

Ionescu Ruxăndoiu, Liliana (coordonator), *Interacțiunea verbală în limba română actuală*, Editura Universității din București, 2002.

B. Lucrări de referință

Collett, Peter, *Cartea gesturilor europene*, Editura Trei, București, 2006 [= Collett, *Gesturi europene*].

Collett, Peter, *Cartea gesturilor. Cum putem citi gândurile oamenilor din acțiunile lor*, Editura Trei, București, 2005, [= Collett, *Cartea*].

Gramatica limbii române, vol al 2-lea, *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005 [= GALR].

Hoarță Cărăușu, Luminița, *Mărci ale schimbării rolului conversațional în limba română vorbită actuală*, în *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Editura Alfa, Iași, 2006 a, p. 139-148.

Hoarță Cărăușu, Luminița, *Teoria rolurilor argumentative*, în *Limba și literatura română. Regional – național – european*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2006 b, p. 305-312.

Mara, Edith, *Per un analisi dei segnali discorsivi nell'italiano contemporaneo*, Tübingen, 1986.

Pease, Allan, *Limba trupului. Cum pot fi citite gândurile altora din gesturile lor*, Editura Polimark, București, 1993 [= Pease, *Limba trupului*].

Popescu, Mihaela, *Aspecte ale dezacordului în comunicarea orală*, în Laurenția Dascălu Jinga, Liana Pop (coordonatoare), *Dialogul în româna vorbită*, Editura Oscar Print, București, 2003 [=Popescu, *Aspecte*].

Stati, Sorin, *Le transphrastique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1990 [= Stati, *Transphrastique*].

Turchet, Philippe, *Sinergologia. De la limbajul trupului la arta de a citi gândurile celuilalt*, Editura Polirom, Iași, 2005 [= Turchet, *Sinergologia*].